

Лекція 4

Екологічні проблеми у контексті сталого розвитку

1. Актуальність екологічно збалансованого розвитку.
2. Екологічні проблеми у стратегії національної безпеки України.

1. Розбалансованість у використанні природних ресурсів та їх відтворенні призвела на межі тисячоліть до широкомасштабних деструктивних процесів, які становлять реальну загрозу для існування людства. Отримавши в дар унікальне місце під сонцем, люди сотні і тисячі років нещадно експлуатували цей Божий дар, не усвідомлюючи, що природа може втомитися від постійної напруги.

Людство породило низку глобальних екологічних криз, серед яких – потепління, руйнування озонового шару, забруднення довкілля, спустелювання, кислотні дощі, деградація біорізноманіття.

Упродовж свого існування людство знищило таку кількість родючих ґрунтів, яка перебільшує нині оброблювані території. Одним з наслідків цього стало невпинне збільшення площ пустель. За оцінками дослідників, протягом свого існування людство винищило дві третини лісів. Екологи стверджують, що лише за останні 40 років на Землі знищено близько половини вологих тропічних лісів, де сконцентровані генетичні ресурси біорізноманіття планети.

Як зазначається в документах ЮНЕСКО, в умовах техногенного тиску сучасної цивілізації відбувається «генетична ерозія» – щорічно безслідно зникають від 150 до 200 видів організмів.

Нині понад 2,5 млрд. людей страждає від захворювань, пов'язаних із нестачею води, вживанням забрудненої або зараженої води. Внаслідок розвитку цивілізації планета перетворюється на велетенський смітник, бо природа не має механізму утилізації і знищення відходів, вироблених людьми.

Порівняльний аналіз стану навколишнього середовища окремих держав світу свідчить про те, що Україна нині перебуває в гірших умовах, ніж її сусіди, бо нераціонально розпоряджається значними ресурсами, якими наділила нас природа. На початку ХХІ століття наша держава все ще посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП. Україна має найбільші у світі обсяги промислових відходів на душу населення. Кризовий стан навколишнього природного середовища та пов'язаного з цим чинником здоров'я населення становить загрозу для національної безпеки України.

Обсяг шкідливих викидів у повітря в Україні складає понад 6,6 млн. т на рік, з них 2 млн. – викиди автотранспорту. Щорічно у водойми України скидається 3,5 млрд. м³ стоків, а 30% води втрачається у застарілих водопровідних мережах. У 1228 сільських населених пунктах 814 тисяч людей використовують привозну воду, часто низької якості.

Загальна маса накопичених на території України відходів становить понад 30 млрд. тон, з них майже 2,5 млрд. – токсичних. Щороку накопичується 29 млн. м³ побутових відходів, які негативно впливають на довкілля та здоров'я людей.

Лісистість України становить лише 15,6%, площа природно-заповідного фонду – 4,7%. Тільки 10% ґрунтів мають нормальний екологічний стан. Відбувається зниження їх родючості через забруднення пестицидами та важкими металами.

Не дивно, що близько 1/3 населення країни мешкає в незадовільних умовах, зокрема 60% проживає в зонах шумового забруднення, 25% зазнає впливу джерел радіації, понад 18% працює за умов, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам.

Нестримна гонитва за економічним зростанням обертається знищенням людського і природного потенціалу. Україна потребує збалансованого розвитку, при якому виробництво і споживання дають можливість природним екосистемам відновлюватися та підтримувати життєдіяльність теперішніх і майбутніх поколінь.

Ще півстоліття тому вчені, політичні та громадські діячі багатьох держав світу почали усвідомлювати необхідність радикальної зміни моделі розвитку земної цивілізації. Інакше людство буде неспроможне забезпечити нормальне функціонування біосфери та її найважливішої складової – людського суспільства.

Після конференції Організації об'єднаних націй з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) минуло вже багато років, але Україна, на жаль, так і не спромоглася прийняти національну стратегію збалансованого розвитку і продовжує катастрофічно втрачати час. За умов ефективного користування українські землі здатні прогодувати в 6 разів більше населення, ніж маємо сьогодні. Займаючи менше 6% території Європи, Україна, має 35% її біорізноманіття. Розумно скористатися цим потенціалом в інтересах добробуту нинішнього і прийдешніх поколінь українських громадян – одне з найголовніших завдань. Україні потрібен збалансований розвиток, який передбачає розробку і впровадження інноваційної моделі економічного розвитку, пов'язаної з розвитком науки, сучасних наукоємних високотехнологічних галузей, прогресивних енерго- та ресурсозберігаючих технологій, застосування екологічно обґрунтованих принципів ведення сільського господарства.

У багатьох країнах вже нині діють еколого-економічні механізми, за якими будь-який ресурс має об'єктивну ціну і вона має бути сплачена. І в Україні забруднювач має повністю компенсувати завдану шкоду, а підприємець чи держава має наперед відшкодувати ризики, пов'язані з діяльністю їхніх підприємств. Тому економічно не вигідними у нас мають стати перевитрати ресурсів і забруднення довкілля, а громадяни мають отримувати соціальні компенсації за можливі ризики.

Збалансований розвиток потребує формування соціальної держави та системних інвестицій в людину, підвищення рівня екологічної освіти та культури, формування нового природоохоронного світогляду громадян України. Жодні економічні вигоди не можна визнати доцільними, якщо зростають показники захворюваності, інвалідності та смертності населення, погіршується його фізичне і психічне здоров'я, відбувається деградація довкілля. Тому для забезпечення здоров'я нації потрібно реалізувати право кожного на якісну питну воду, чисте повітря, здорові ґрунти та харчову безпеку.

Збалансований розвиток неможливий без формування громадянського суспільства, впровадження механізмів громадського контролю за діяльністю органів державної влади, залучення громадян до прийняття екологічно важливих рішень. Низький рівень екологічної культури населення формує неекологічні моделі поведінки щодо споживання.

2. Аналіз антропогенного впливу на природні екосистеми засвідчив, що швидкість деградації довкілля України набула таких масштабів, що вийшла за межі швидкості біологічного пристосування живих організмів до середовища існування, тобто втрачена стійкість екосистем.

Якщо за акумулюючий показник антропогенного «тиску» на навколишнє середовище взяти здоров'я населення, то об'єктивні медичні дані свідчать про дедалі зростаючий вплив екологічних чинників на фізичний потенціал нашого суспільства.

Україна, що за часи соціальних потрясінь 30–40-х років втратила майже 15 млн. чоловік, нині наближається до нової демографічної кризи. Останніми роками в Україні зростають відносні та абсолютні показники смертності населення. Серед розвинених країн світу Україна посідає друге місце за рівнем смертності всього населення і сімнадцяте – дитячої.

Рівень народжуваності має сталу тенденцію до зниження, а в певних регіонах навіть не забезпечується просте відтворення населення. Усі ці негативні тенденції призвели до погіршення показників природного приросту населення.

Якщо не призупинити ці негативні тенденції, то дефіцит і якість продуктів харчування, води, кисню, а також генетична обтяженість значно прискорять дегенерацію популяції, її поступове вимирання.

Звертають на себе увагу зміни у структурі хвороб за останні десятиріччя. Поряд зі значним зниженням рівня захворюваності такими недугами, як поліомієліт, дифтерія, малярія, спостерігається зростання кількості захворювань, спричинених вживанням неякісної питної води та продуктів харчування, забрудненим повітрям (гепатит, легеневі, онкологічні хвороби).

Джерела безпосередньої загрози здоров'ю людини – широке використання в економіці шкідливих хімічних сполук, передусім пестицидів, контроль над використанням яких значною мірою нині втрачений, викиди газоподібних відходів в атмосферу міст, погано очищені водні стоки тощо. У сільському господарстві України, як відомо, мінеральні добрива завжди використовувалися в значно менших обсягах, ніж у розвинених державах Заходу, а сьогодні третина всіх продуктів харчування містить нітрати вище офіційно встановлених доз.

Наслідки аварії на ЧАЕС, значна кількість аварій на промислових об'єктах України, стихійні лиха та необхідність компенсації збитків, пов'язаних з ними, призводять до перерозподілу ресурсів народного господарства, відволікають від розв'язання стратегічних задач, формування нової структури економіки ринкового типу. Така ситуація має стати поштовхом для підвищення статусу екологічної безпеки до рівня вищих національних пріоритетів України.

Внутрішні аспекти політики екологічної безпеки України. Нині в Україні формально існує переважна більшість економіко–правових і економіко–організаційних механізмів, що використовуються в країнах з ринковою економікою для розв'язання екологічних проблем: екологічне законодавство та система нормативів (хоча й недостатньо розвинена), економічні платежі, штрафи і податки, екологічні фонди з власними джерелами фінансування. Відомі та без надмірних зусиль можуть бути впроваджені й тонкіші інструменти – екологічне страхування, продаж квот на забруднення тощо.

Проте ефективно скористатися цими механізмами в Україні поки що не вдалося. Причиною цього, передусім, є розлад у системі державних фінансів і значний спад виробництва. За цих умов відмова від екологічних платежів, сплати штрафів, сприймається як нормальне явище — вони неспроможні призвести до широкомасштабних санкцій. У той самий час екологічні фонди, що утворюються за рахунок екологічних платежів і штрафів, часто використовуються не за цільовим призначенням.

Ситуація погіршується також тому, що місцева влада більш зацікавлена не в реальному зменшенні забруднення довкілля, а передусім в одержанні штрафів за перевищення норм природокористування. При цьому підприємства надають перевагу штрафам (принаймні їх можна не сплачувати), ніж природоохоронним заходам. Останні є досить дорогими, важкими для впровадження навіть за наявності грошових коштів через погано розвинений ринок очисного обладнання і взагалі малоефективними через зношеність основних виробничих фондів.

Тому стратегічною метою політики екологічної безпеки України є:

- забезпечення такого соціального й економічного розвитку суспільства, під час якого зростає якість життя за ліквідації чи зменшення негативного впливу на природу, та створення сприятливого для здоров'я людини довкілля;
- дотримання законів розвитку біосфери, раціонального природокористування, біосферної рівноваги;
- збереження генетичного фонду, ландшафтного різноманіття, збалансованості процесів відтворення та використання відновлювальних природних ресурсів.

Міжнародні аспекти політики екологічної безпеки України. Нині, у зв'язку з поглибленням світової екологічної кризи та загостренням інших глобальних проблем, для України дедалі більшого значення набувають політичні аспекти міжнародних заходів та заходів, що вживаються в окремих державах, щодо розв'язання окремих питань екологічної безпеки.

Це пов'язано з низкою обставин:

- парниковий ефект, руйнування озонового шару, отруєння атмосфери токсичними сполуками, води та ґрунту – важкими металами та інші загрози існуванню людини не визнають державних кордонів; для того, щоб їм протидіяти, необхідні узгоджені спільні зусилля всього світового співтовариства;

- питання екологічної безпеки стають невід’ємним елементом національної безпеки держав;

- екологічна безпека стосується не тільки міжнародної політики кожної держави окремо, але стає невід’ємною складовою внутрішньої політики дедалі більшої кількості держав світу, є важливим чинником внутрішньополітичної боротьби у цих державах;

- екологічні проблеми стають постійним джерелом ускладнень міждержавних відносин, соціального напруження з міждержавними наслідками («екологічні біженці», значні промислові аварії тощо);

- екологічні загрози поширюються не тільки через природні процеси, а також каналами міжнародних економічних відносин (торгівля отрутохімікатами, добривами та іншими видами продукції, застосування екологічно небезпечних технологій, виробництва з небезпечними відходами);

- переоцінка державами власних національних інтересів у світлі забезпечення міжнародної екобезпеки.

Проте нині найбільш гостро постає питання взаємодії практичних заходів на міжнародному, регіональному, національному рівнях. Це вимагає формування моделі екологічно стійкого розвитку, встановлення міжнародного екологічного порядку для всіх держав.